

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۱، بهار ۱۳۸۷، صفحات ۱۷۳-۱۹۸

ارزیابی آثار و پیامدهای اقتصادی- اجتماعی طرح توسعه ریمله

فیروز دریکوندی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۱۱/۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۵/۱۴

چکیده

طرح توسعه منطقه ریمله یکی از طرح‌های توسعه روستایی است که در استان لرستان به اجرا درآمده است. هدف این مقاله بررسی تأثیر این طرح بر بهبود وضعیت سواد، اشتغال، درآمد، کاهش مهاجرت روستاییان و کاهش استفاده از سوخت‌های جنگلی است. برای این منظور، از روش تحقیق شبه‌آزمایشی استفاده شده و اطلاعات از طریق فن پرسشنامه (روستا و خانوار) و بر اساس اسناد و مدارک موجود گردآوری شده است. جامعه آماری این طرح عبارت است از منطقه ریمله به‌عنوان گروه آزمایشی و منطقه همجوار آن به‌نام پیرحیاتی به‌عنوان گروه شاهد. با توجه به تعداد محدود جمعیت، جمع‌آوری اطلاعات مورد نظر به کمک پرسشگران با سرشماری کامل صورت گرفت، و آنگاه تحلیل توصیفی اطلاعات انجام شد. نتایج نشان می‌دهد که این طرح، به‌جز اشتغال، در بهبود وضعیت سایر موارد یاد شده مؤثر بوده است.

کلیدواژه‌ها: توسعه روستایی/ توسعه/ ارزیابی اقتصادی/ ارزیابی اجتماعی/ ریمله (طرح توسعه).

* کارشناس ارشد مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان لرستان (firozdrikvandi@gmail.com)

مقدمه

در پی تفکیک وظایف وزارتخانه‌های جهاد سازندگی و کشاورزی پیشین، بخشی عمده از امور مربوط به توسعه روستایی مانند عمران روستاها، منابع طبیعی و آب‌خیزداری، امور دام و آبزیان، صنایع تبدیلی و صنایع دستی روستایی به وزارت جهاد سازندگی واگذار شد. گستردگی دامنه این فعالیت‌ها و وجود دیدگاهی مبنی بر ناکامی برنامه‌های توسعه روستایی در گذشته و عدم تحقق توسعه پایدار مناطق روستایی جهاد سازندگی لرستان را بر آن داشت تا با نگرشی نو به توسعه روستایی، به برنامه‌ریزی و اجرای «طرح توسعه ریمله» در منطقه ریمله^(۱) پردازد. نگرش نظام‌مند و همه‌جانبه به توسعه روستایی، ارائه الگوی توسعه روستایی پایدار برای مناطق روستایی استان و مناطق مشابه، و ارائه کارگاه آموزشی در زمینه فعالیت‌های جهاد سازندگی از مجموعه اهداف اصلی این طرح به‌شمار می‌رفت.

برای آنکه این طرح الگویی برای توسعه سایر مناطق روستایی استان قرار گیرد، نخست، باید محل اجرای آن با این‌گونه مناطق بیشترین انطباق و سازگاری را داشته باشد. بدین منظور، دوازده شاخص^(۲) برای انتخاب منطقه محل اجرای طرح تعریف شدند؛ و بر این اساس، از یازده منطقه مشخص شده در مرحله ابتدایی، منطقه ریمله به‌عنوان مناسب‌ترین منطقه انتخاب شد. همچنین، با توجه به نگرش نظام‌مندی روستا و پایداری توسعه روستایی، در همین راستا، ضرورت مشارکت سایر دستگاه‌های اجرایی در توسعه منطقه ریمله در شورای کشاورزی استان مطرح و مقرر شد که دبیرخانه طرح به تعیین وظایف هر یک از دستگاه‌های اجرایی مرتبط با روستا (از جمله سازمان جهاد سازندگی و ادارات کل تابعه، سازمان کشاورزی، آموزش و پرورش، نهضت سوادآموزی، امور آب) پردازد و دستگاه‌های ذی‌ربط نیز با هماهنگی دبیرخانه طرح وظایف مورد نظر را به انجام رسانند.

تحقیق حاضر در پی ارزیابی آن است که طرح توسعه ریمله تا چه اندازه به اهداف مورد نظر دست یافته و موجب بهبود وضعیت اقتصادی-اجتماعی روستاییان منطقه

شده است. در این مقاله، بخشی از اثرات اقتصادی- اجتماعی مورد نظر طرح و از آن جمله بهبود وضعیت سواد، اشتغال، درآمد، و کاهش روند مهاجرت روستاییان و نیز کاهش استفاده از سوخت‌های جنگلی ارزیابی شده که در ارتباط با ضرورت انجام آن، سه نکته زیر قابل توجه است:

۱- طرح توسعه ریمله الگویی برای توسعه سایر مناطق روستایی مشابه تلقی شده و از این رو، برای اطمینان کامل، لازم بوده است که آثار و پیامدهای اجرای آن از جوانب مختلف ارزیابی شود، که از آن جمله است: میزان موفقیت این طرح در بهبود شاخص‌های توسعه‌ای منطقه شامل کاهش فقر، بیکاری و مهاجرت و افزایش سطح سواد روستاییان، و نیز میزان پایداری در دستاوردهای پیشرفت و توسعه. بنابراین، با توجه به اهمیت پاسخ‌گویی بدین نکات، تحقیق و مطالعه علمی ضرورت می‌یابد.

۲- در راستای طرح توسعه ریمله، در زمینه‌هایی مانند توسعه عمرانی و زیربنایی، آموزشی، فرهنگی، خدماتی و بهداشتی، سرمایه‌گذاری‌های فراوان صورت گرفته و اعتباراتی هنگفت هزینه شده است. چه بسا افراد زیادی جو یا شوند که «نتیجه این سرمایه‌گذاری‌ها چه بوده و آیا اعتبارات هزینه‌شده اثربخشی لازم را داشته است؟». می‌توان از رهگذر این تحقیق و سایر تحقیقات در این حوزه، با ارائه پاسخ‌هایی روشن، به ابهاماتی از این دست پایان بخشید.

۳- به صورت بالقوه، می‌توان کارکرد چنین پژوهشی را همانند یک نظام معتبر اطلاع‌رسانی دانست که بر حساسیت، کنجکاوی و دقت نظر مخاطبان اعم از دست‌اندرکاران و کارشناسان برنامه‌ریزی و اجرا و نیز بهره‌برداران از طرح می‌افزاید. بدیهی است که دقت نظر هر کدام از این گروه‌ها، چه برای طرح مورد ارزیابی و چه در طرح‌های مشابه آتی از جوانب مختلف مؤثر خواهد بود.

مبانی نظری تحقیق

توسعه، که می‌توان را تمایل بشر به تغییر و تحول تدریجی در ساختار فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه دانست، قدمتی به درازی عمر بشر دارد اما از نیمه دوم قرن بیستم و به دنبال جنگ جهانی دوم، اهمیتی تازه یافته و با جلب توجه ویژه دولت‌ها، بازیگران بین‌المللی و اندیشمندان، مفاهیمی جدید به خود گرفته است. برخی از این مفاهیم عبارت‌اند از:

توسعه به مفهوم رشد اقتصادی؛ در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ (پس از جنگ جهانی دوم) رشد اقتصادی به منزله معیار توسعه، و تولید ناخالص ملی به مثابه شاخص توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی تعریف شدند؛ و در همین راستا، سازمان ملل متحد دهه ۱۹۶۰ را دهه توسعه با نگرش رشد اقتصادی نامید (تودارو، ۱۳۷۰: ۱۱۶).

توسعه به مفهوم کاهش نابرابری؛ در این نگاه، توسعه از یک طرف به معنای کاهش فقر، بیکاری و نابرابری و از طرف دیگر، به معنای شرایط صنعتی شدن و ایجاد نظام اجتماعی مبتنی بر عدالت و افزایش مشارکت و دموکراسی است (آزاد ارمکی، ۱۳۸۶: ۶).

توسعه به مفهوم بهبود کیفیت زندگی؛ کیفیت زندگی سه جنبه دارد:

الف) ارتقای سطح زندگی از طریق فرآیندهای مناسب رشد اقتصادی،

ب) استقرار آن دسته از نظام‌ها و نهادهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که مشوق شأن و منزلت انسان باشد، و

ج) افزایش آزادی‌های فردی، افزایش رفاه جمعی، و تنوع کالاها و خدمات مصرفی (مدرسی، ۱۳۸۵: ۱۰۶).

توسعه به مفهوم توسعه پایدار؛ بنا به تعریف کمیسیون توسعه و محیط زیست براتلند در ۱۹۸۷، توسعه پایدار عبارت است از تأمین نیازهای نسل حاضر، بدون به خطر انداختن حقوق و توانایی‌های نسل آینده (کرمی و فنایی، ۱۳۷۳: ۲۴۴). پایداری بدان معنی است که در درازمدت، بتوان درآمد و رفاه جامعه را از طریق عدم کاهش ذخایر سرمایه‌ای سرمنشاء آن حفظ کرد. اهداف توسعه پایدار عبارت‌اند از:

الف) اهداف بوم‌شناختی شامل یکپارچگی زیست‌بوم، ظرفیت تحمل^(۳)، تنوع زیستی، و سایر مسائل مربوط به کره زمین؛

ب) اهداف اقتصادی شامل رشد اقتصادی، عدالت، و کارایی؛ و

ج) اهداف اجتماعی شامل توانمندسازی، مشارکت، تحرک اجتماعی، هویت فرهنگی، و توسعه نهادی (کهن، ۱۳۷۶: ۱۲).

نوع برداشت از مفهوم توسعه مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده در نوع جهت‌گیری توسعه به‌شمار می‌رود. در مجموع، دو نوع جهت‌گیری عمده نسبت به مسائل روستایی در کشورمان وجود دارد (رفیع‌پور، ۱۳۶۴: ۳۴۱-۳۴۲). در جهت‌گیری اول، فرضیه اصلی آن است که «با بهبود کیفیت زندگی روستاییان (از شرایط غیرمرفه به مرفه)، مسائل روستایی نیز مرتفع می‌شود و در نتیجه، از معضلات و مسائل کشور کاسته می‌شود». برداشت حامیان این فرضیه از توسعه بر معرف‌های درجه چندم یا مظاهر بلندمدت آن مبتنی است و نه بر سازوکارهای مولد آن یا خود فرآیند توسعه؛ و بنابراین، بر این باورند که تزریق مظاهر توسعه منجر به توسعه‌یافتگی می‌شود. در مقابل، فرضیه اصلی در جهت‌گیری دوم حاکی از آن است که «تغییر سریع و بدون حساب (یعنی، تغییر از بیرون، بدون مشارکت و احساس نیاز) در کیفیت زندگی روستاییان (از شرایط غیرمرفه به مرفه) به تغییر شیوه زندگی روستایی (از حالت مولد، خوداتکا، معقول و منطقی به حالت مصرفی، وابسته و مقلد) منجر می‌شود و سرانجام، بیشتر شدن مسائل روستایی و تغییر در جهت بدتر شدن اوضاع را به دنبال خواهد داشت»؛ به‌طور خلاصه، بر اساس جهت‌گیری دوم، تزریق مظاهر توسعه‌یافتگی و نوسازی مبتنی بر جهت‌گیری اول نه‌فقط راهگشا نیست بلکه مشکل‌زاست؛ زیرا در پی نوسازی، ارتباط میان شهر و روستا بیشتر می‌شود و با انجام مقایسه، روستاییان بیشتر احساس نیاز می‌کنند و چون امکان برآوردن نیازها در این حد وجود ندارد، نارضایتی و سایر مسائل روستایی بیشتر و بیشتر می‌شود. بنابراین، در جهت‌گیری دوم، به‌جای تمرکز بر معرف‌های درجه چندم یا مظاهر بلندمدت توسعه، به سازوکارهای مولد و فرآیند واقعی آن توجه می‌شود.

با حاکمیت نگرش دوم در طرح توسعه ریمله، هدف آن بوده است که افزون بر توجه به ظواهر توسعه (انجام اقدامات عمرانی و رفاهی)، توانمندی روستاییان در بهره‌برداری درست از منابع و استعدادهای بالقوه و در عین حال، توسعه منابع تولیدی منطقه نیز تحقق یابد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از شاخه تحقیقات میدانی و از نوع شبه‌آزمایشی است. در این تحقیق، برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از این طرح‌ها استفاده شده است: الف- طرح دو گروه، دو زمان؛ شامل گروه آزمایش (منطقه ریمله) و گروه شاهد (منطقه پیرحیاتی، مناطق روستایی استان لرستان، و مناطق روستایی شهرستان خرم‌آباد). در ارزیابی تأثیر طرح بر اشتغال، درآمد و سواد ساکنان حوزه، برای خنثی‌سازی تأثیر عامل زمان و پیشرفت تدریجی جامعه، مناطق روستایی شهرستان خرم‌آباد و یا مناطق روستایی استان لرستان در قالب گروه شاهد انتخاب شدند. اما در مورد تأثیر طرح بر مهاجرت و نوع سوخت مصرفی خانوارها، از آنجا که اطلاعات این‌گونه مناطق در زمینه‌های مورد نظر قابل دسترسی نبود، حوزه پیرحیاتی به صورت حوزه شاهد در نظر گرفته شد؛ پیرحیاتی حوزه‌ای همجوار با ریمله است که از نظر موقعیت طبیعی و شرایط اقتصادی-اجتماعی، نسبت به سایر حوزه‌های شمال خرم‌آباد (سرمرغ و بسطام)، شباهت بیشتری به ریمله دارد. منظور از دو زمان در این طرح تحلیلی، دوره پیش از اجرای طرح توسعه ریمله (۱۳۷۰ یا ۱۳۷۱) و دوره پس از اجرای آن (۱۳۸۲) بوده است. با استفاده از طرح «دو گروه، دو زمان»، اطلاعات گروه‌های شاهد و آزمایش در دو دوره قبل و بعد از اجرای طرح توسعه ریمله با یکدیگر مقایسه شده و سپس، نتایج مربوط به تأثیر طرح بر متغیرهای مورد بررسی به دست آمده است.

جامعه آماری پژوهش از مناطق ریمله و پیرحیاتی تشکیل شده است. در منطقه ریمله، هفت روستای ریمله اصلی، قلعه‌نو، پشت‌مله، چشمه‌بید، خلیل‌آباد، برالیکه، و

سیل‌میش قرار دارند؛ این هفت روستا ۲۴۱ خانوار و ۱۳۴۴ نفر جمعیت را شامل می‌شوند که البته طرح‌ها و پروژه‌های مربوط به طرح توسعه ریمله و به‌خصوص طرح‌های مؤثر بر وضعیت اقتصادی - اجتماعی ساکنان این حوزه تنها در پنج روستای ریمله اصلی، قلعه‌نو، پشت‌مله، و چشمه‌بید و خلیل‌آباد اجرا شده‌اند. بنابراین، منظور از منطقه ریمله در این تحقیق همین پنج روستاست که ۲۲۰ خانوار و ۱۲۰۱ نفر جمعیت دارند. از آنجا که واحد آماری در این تحقیق خانوار و حجم جامعه آماری نیز کوچک بود، نمونه‌گیری انجام نشده و اطلاعات به‌صورت سرشماری از کل خانوارهای این روستاها جمع‌آوری شده است. همچنین، منطقه پیرحیاتی دارای هفت روستا با ۱۳۹ خانوار و ۷۷۶ نفر جمعیت بوده که گردآوری اطلاعات از کل خانوارهای آن صورت گرفته است.

روش‌های جمع‌آوری اطلاعات عبارت‌اند از:

الف) استفاده از اسناد و مدارک؛ بخشی از داده‌های مورد نیاز به‌ویژه داده‌هایی که به دوره پیش از اجرای طرح و به مناطق روستایی استان لرستان و شهرستان خرم‌آباد مربوط می‌شود، به‌روش اسنادی جمع‌آوری شده است. نتایج مورد استفاده در این روش، از سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن، سرشماری‌های کشاورزی، بانک اطلاعاتی فرهنگ آبادی‌های کشور، آمارگیری از ویژگی‌های اشتغال و بیکاری، طرح‌های تحقیقاتی و مطالعاتی، و اطلاعات خانه‌های بهداشت ریمله و رباط برگرفته شده است؛

ب) پرسشنامه خانوار؛ با توجه به اهداف تحقیق و پیش‌مطالعه میدانی، ابتدا پرسشنامه خانوار تدوین شد و پس از آزمون در منطقه و تأیید ناظر و مشاور طرح، برای اطمینان از درستی جمع‌آوری داده‌ها، تکمیل آن از سوی پرسشگران در حضور سرپرستان خانوارها صورت گرفت؛ و

ج) پرسشنامه روستا؛ برای دستیابی به داده‌هایی مانند طرح‌ها و پروژه‌های اجرا شده در روستاهای حوزه و چگونگی شروع طرح و نقش مردم در مراحل مختلف آن، و

نیز اطلاعات خانوارهایی که پس از اجرای طرح از حوزه مهاجرت کرده‌اند، از پرسشنامه روستا استفاده شده که برای تکمیل آن، با ریش‌سفیدان و مطلعان روستاها مصاحبه شده است.

یافته‌های تحقیق

تأثیر طرح بر بهبود وضعیت سواد

بهبود وضعیت سواد ساکنان حوزه ریمله از جمله اهداف این طرح توسعه بوده است. در جدول ۱، به منظور بررسی تأثیر طرح توسعه ریمله، وضعیت سواد جمعیت شش‌ساله و بیشتر در حوزه‌های ریمله و پیرحیاتی در دوره‌های قبل و بعد از اجرای طرح آمده است.

جدول ۱- نرخ باسوادی جمعیت شش‌ساله و بیشتر در حوزه‌های مورد بررسی به تفکیک سال‌های قبل و بعد از اجرای طرح

حوزه	قبل از اجرای طرح	بعد از اجرای طرح	درصد افزایش نرخ باسوادی
ریمله	۶۲/۴	۷۸/۸	۱۶/۴
پیرحیاتی	۵۷/۱	۶۴/۶	۷/۵
مناطق روستایی استان لرستان	۶۱/۲	۷۲/۱	۱۰/۹

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۳: ۴۸؛ سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان لرستان، ۱۳۷۱: ۴۲؛ مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، ۱۳۸۲؛ یافته‌های پژوهش.

مطابق اطلاعات این جدول، طی دوره مورد بررسی (۱۳۷۰ تا ۱۳۸۲)، نرخ باسوادی جمعیت شش‌ساله و بیشتر در حوزه ریمله ۱۶/۴ درصد افزایش یافته که به ترتیب ۸/۹ و ۵/۵ درصد بیش از افزایش نرخ باسوادی در حوزه پیرحیاتی و مناطق روستایی استان لرستان بوده است. این تفاوت نرخ باسوادی حوزه‌های آزمایش و شاهد را می‌توان ناشی از اجرای طرح توسعه ریمله دانست. همچنین، در ۱۳۸۲، میانگین سال‌های

تحصیل جمعیت شش ساله و بیشتر در حوزه ریمله ۵/۲۵ و در حوزه پیرحیاتی ۴/۱۲ سال بوده که نشان دهنده بالاتر بودن آن برای ساکنان حوزه ریمله است. در مورد چگونگی تأثیر طرح توسعه ریمله بر بهبود وضعیت سواد ساکنان این حوزه، می توان گفت که علاوه بر عوامل و متغیرهای عمومی مؤثر بر بهبود سطح سواد، از جمله رسانه های گروهی و فرهنگ عمومی که در طول دوره مورد بررسی در هر حوزه آزمایش و شاهد دارای وضعیتی مشابه بوده اند، طی سال های اجرای طرح و در راستای اهداف آن، اقداماتی در حوزه ریمله انجام شده که بر بهبود سواد ساکنان آن تأثیری چشمگیر داشته است، که از آن جمله اند:

الف) تعداد ۳۳ کلاس نهضت سوادآموزی تشکیل شد؛ و تعداد ۲۳۶ مرد و ۶۴ زن که به دلیل بالا بودن سن، از امکان تحصیل متعارف محروم بودند، در این کلاس های آموزشی شرکت جسته و باسواد شده اند. همچنین، حضور کارشناسان در منطقه و توضیح مجریان طرح در باره ارزش و اهمیت سوادآموزی در جلسات عمومی از عوامل مؤثر در تشویق روستاییان به سوادآموزی و شرکت در این کلاس ها بوده است.

ب) دو باب مدرسه ابتدایی احداث شد و در تمام روستاها، برای پسران و دختران امکان تحصیل فراهم آمد؛ و بدین ترتیب، مشکلات پیشین روستاییان ریمله برای فرستادن فرزندان دانش آموز خود به روستای مجاور مرتفع شده است.

ج) با احداث یک باب دبیرستان، امکان تحصیل در این مقطع برای دختران و پسران حوزه ریمله فراهم شده است؛ و بدین ترتیب، فرزندان خانوارهایی که به هر دلیل (مثلاً ناتوانی مالی، مشکلات اجتماعی و فرهنگی مربوط به تحصیل دختران در شهر)، نمی توانستند در مقطع دبیرستان تحصیل کنند، اکنون این امکان را یافته اند.

تأثیر طرح بر کاهش مهاجرت روستاییان

بر اساس نتایج پیش مطالعه میدانی، تعدادی از خانوارهایی که قبل از اجرای طرح از حوزه مهاجرت کرده بودند، با اجرای طرح و یا پس از اجرای آن برگشته اند. بنابراین، برای ارزیابی تأثیر طرح، هم مهاجرت به خارج حوزه و هم مهاجرت به داخل

حوزه مورد بررسی قرار گرفت. مهاجرت به خارج حوزه به دو صورت انفرادی (مهاجرت فرد یا افرادی از خانوار) و خانواری انجام شده است. در جدول ۲، خلاصه اطلاعات جمع‌آوری شده در این زمینه آمده است.

جدول ۲- وضعیت مهاجرت حوزه‌های ریمله و پیرحیاتی از ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۲

به تفکیک نوع مهاجرت

مهاجرت	حوزه ریمله (با جمعیت ۱۲۰۱ نفر)		حوزه پیرحیاتی (با جمعیت ۷۷۶ نفر)	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد
به داخل حوزه	۱۴۳	۱۱/۹	۴۲	۵/۴
به خارج حوزه	۲۰۶	۱۷/۲	۱۷۵	۲۲/۶
خالص	-۶۳	۵/۲	-۱۲۳	۱۵/۸

مأخذ: یافته‌های پژوهش

طی دوره دوازده‌ساله بعد از شروع طرح (۸۲-۱۳۷۱)، «مهاجرت به داخل» در حوزه ریمله ۱۱/۹ درصد جمعیت فعلی آن و بیش از دو برابر حوزه پیرحیاتی (۵/۴ درصد) بوده است. همچنین، «مهاجرت به خارج» در حوزه ریمله ۱۷/۲ درصد جمعیت فعلی آن و ۲۴ درصد کمتر از مهاجرت به خارج حوزه پیرحیاتی بوده است. لازم به توضیح است که مهاجرت به داخل در هر دو حوزه به صورت خانواری و دائم بوده اما در مورد مهاجرت به خارج، از ۲۰۶ نفر مهاجر حوزه ریمله، ۸ نفر (۳/۹ درصد) مهاجرت موقت و ۹۶/۱ درصد مهاجرت دائم داشته‌اند و از ۱۷۵ نفر مهاجر حوزه پیرحیاتی نیز مهاجرت ۱۱ نفر (۶/۳ درصد) موقت و ۹۳/۷ درصد دائم بوده است. در مجموع، طی این دوره، «مهاجرت خالص» در حوزه ریمله ۵/۲- درصد جمعیت فعلی آن و حدود یک سوم حوزه پیرحیاتی (۱۵/۸- درصد) است؛ به عبارت دیگر، ۶۳ نفر از جمعیت حوزه ریمله و ۱۲۳ نفر از جمعیت حوزه پیرحیاتی به دلیل مهاجرت کاسته شده است.

عمده‌ترین دلایل «مهاجرت به داخل» در حوزه ریمله به ترتیب بر خورداری از امکانات رفاهی و تحصیلی (۴۱ درصد)، کسب درآمد (۳۷ درصد)، و اشتغال به کار (۱۸ درصد) بوده است. دلایل عمده «مهاجرت انفرادی» از حوزه‌های ریمله عبارت‌اند از: ازدواج و همراهی با سایر اعضای خانوار (۶۱ درصد)، جستجوی کار و یا دستیابی به شغل بهتر (۳۰ درصد)، و نداشتن درآمد کافی (۶ درصد)؛ و در حوزه د پیرحیاتی عبارت‌اند از: ازدواج و همراهی با سایر اعضای خانوار (۵۵ درصد)، تحصیل (۲۳ درصد)، کمبود امکانات رفاهی (۱۳ درصد)، و جستجوی کار و یا دستیابی به شغل بهتر (۱۰ درصد). نداشتن زمین زراعی و در نتیجه، نداشتن درآمد کافی (۴۶ درصد)، محدودیت‌های ایجادشده برای دامپروری (۲۵ درصد)، و بیکاری (۱۸ درصد) از دلایل عمده «مهاجرت خانواری» از حوزه ریمله به‌شمار می‌روند.

جدول ۳- درصد خانوارهای مایل به مهاجرت به تفکیک سال

سال	درصد خانوارها	درصد کاهش تمایل به مهاجرت
قبل از اجرای طرح (۱۳۷۱)	۲۷	۵۴/۵
بعد از اجرای طرح (۱۳۸۲)	۱۲/۳	

مأخذ اطلاعات ۱۳۷۱: گراوند و حسن‌پور، ۱۳۷۲: ۳۸؛ مأخذ اطلاعات ۱۳۸۲: یافته‌های پژوهش.

چنان‌که ملاحظه می‌شود، قبل از اجرای طرح ۲۷ درصد و بعد از اجرای آن ۱۲/۳ درصد خانوارهای حوزه ریمله تمایل به مهاجرت داشته‌اند که حاکی از کاهش بالای ۵۴ درصدی در تمایل به مهاجرت است.

تأثیر طرح بر کاهش مصرف سوخت‌های جنگلی

مطالعات منطقه‌ای قبل از اجرای طرح نشان می‌دهد که استفاده از درختان برای سوخت عامل اصلی تخریب جنگل‌های منطقه بوده است؛ به طوری که در ۱۳۷۱، تمامی خانوارهای منطقه اولویت اول استفاده از جنگل را سوخت اعلام کرده‌اند و مصرف هیزم هر خانوار به‌طور متوسط ۵/۷۹ تریلر تراکتور (۸/۱ متر مکعب) در سال بوده است

(گراوند و حسن پور، ۱۳۷۲: ۷۰). همچنین، حدود ۳۵۰۰ هکتار از عرصه ۸۰۰۰ هکتاری حوزه (سمت راست ورودی حوزه)، به دلیل بهره‌برداری بی‌رویه از چوب و دستیابی به اراضی زراعی، که سرانجام نیز به مصرف سوخت رسیده، به کلی جنگل‌زدایی شده و بدین ترتیب، پوشش ضعیف مرتعی به صورت مراتع نیمه‌استپی غالب شده است. از این رو، جایگزینی سوخت‌های فسیلی با سوخت‌های جنگلی از مهم‌ترین برنامه‌های دست‌اندرکاران طرح بوده و در این راستا، مجموعه فعالیت‌هایی نیز انجام شده است که از آن جمله‌اند: احداث یک شعبة نفت ۴۰۰۰۰ لیتری و یک جایگاه گاز ۲۴۰ سیلندری، و آموزش منابع طبیعی (مانند درختکاری و کپه‌کاری) به میزان ۲۰۰۰ نفر روز. در این مقاله، به ارزیابی تأثیر طرح در این زمینه می‌پردازیم.

بر اساس یافته‌های پژوهش، حدود ۷۷ درصد خانوارهای ریمله و ۹۶ درصد خانوارهای پیرحیاتی از هیزم برای یک یا چند نوع مصرف سوختی (از گرمایش خانه و پخت نان گرفته تا پخت غذا و استحمام) استفاده می‌کنند.

جدول ۴- درصد خانوارهای استفاده‌کننده از هیزم مناطق ریمله و پیرحیاتی
به تفکیک سال و نوع مصرف

نوع مصرف	ریمله		پیرحیاتی		منطقه
	۱۳۷۱	۱۳۸۲	۱۳۷۱	۱۳۸۲	
گرمایش خانه	۵۶	۹/۵	۵۷	۵۵/۳	۳
پخت نان	۹۳	۲۶/۹	۹۴	۹۳/۶	-
پخت غذا	۶۵	۱۰/۹	۵۹	۳۶/۲	۳۸/۶
استحمام	۶۰	۳۰	۸۰	۶۸/۱	۱۴/۹
متوسط	۶۸/۵	۱۹/۳	۷۲/۵	۶۳/۳	۱۲/۷

مأخذ اطلاعات ۱۳۷۱: گراوند و حسن پور، ۱۳۷۲: ۵۴ و ۵۷؛ مأخذ اطلاعات ۱۳۸۲: یافته‌های پژوهش.

قبل از اجرای طرح (۱۳۷۱)، به طور متوسط، ۶۸/۵ درصد خانوارهای حوزه ریمله نیازهای سوختی خود را از طریق هیزم تأمین کرده‌اند، که فقط ۴ درصد کمتر از حوزه پیرحیاتی (۷۲/۵ درصد) بوده اما پس از اجرای طرح (۱۳۸۲)، این تفاوت به ۴۴ درصد (۱۹/۳ در برابر ۶۳/۳) رسیده است. همچنین، در همه موارد مصرف، درصد کاهش خانوارهای مصرف‌کننده هیزم ریمله بیش از پیرحیاتی بوده است.

جدول ۵- میانگین مصرف هیزم خانوارهای حوزه‌های ریمله و پیرحیاتی به تفکیک سال
(واحد: مترمکعب)

سال	۱۳۷۱	۱۳۸۲	درصد کاهش
ریمله	۸/۱۱	۱/۳۶	۸۳/۲
پیرحیاتی	۶/۳۶	۶/۱	۴/۱

مأخذ اطلاعات ۱۳۷۱: گراوند و حسن‌پور، ۱۳۷۲: ۵۰؛

مأخذ اطلاعات ۱۳۸۲: یافته‌های پژوهش.

با آنکه در ۱۳۷۱، میانگین مصرف هیزم خانوارهای حوزه ریمله ۲۷ درصد بیش از حوزه پیرحیاتی بوده اما در ۱۳۸۲، این میانگین در حوزه ریمله به یک‌پنجم حوزه پیرحیاتی کاهش یافته است. به عبارت دیگر، از ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۲، میزان مصرف هیزم در ریمله ۸۳ درصد و در پیرحیاتی ۴ درصد کاهش داشته است.

در واقع، می‌توان گفت که طرح توسعه ریمله موجب شده است که در این حوزه، مصرف سالانه هیزم هر خانوار به طور متوسط ۶/۴۹ متر مکعب کاهش یابد (میانگین مصرف قبل از اجرای طرح = ۸/۱۱ متر مکعب، میانگین مصرف بعد از اجرای طرح = ۱/۳۶ متر مکعب، و میانگین کاهش مصرف حوزه پیرحیاتی در طول دوره مورد بررسی = ۰/۲۶)؛ و از مصرف سالانه کل خانوارهای حوزه نیز حدود ۱۴۲۸ متر مکعب کاسته شود ($۱۴۲۷/۸ = ۲۲۰ \times ۶/۴۹$). به طور کلی، نفوذ بیشتر آب، کاهش فرسایش و رواناب، ذخیره بیشتر آب، و بهبود پوشش گیاهی از نتایج عدم قطع درختان

به‌شمار می‌روند. در حوزه مورد بررسی، عدم قطع درختان و انجام اقداماتی برای بهبود مراتع (مانند بذریاشی و کپه‌کاری) به ارتقای وضعیت و گرایش پوشش گیاهی حوزه از طبقه فقیر به طبقه قابل قبول با گرایش پیش‌رونده انجامیده است و با قدری کاستن از فشار چرای دام، ارتقا به طبقات بالاتر (خوب و خیلی خوب) نیز امکان‌پذیر خواهد بود^(۴). همچنین، صرفه‌جویی در مصرف هیزم به‌نحوی چشمگیر به قطع روند پاک‌تراشی و تنک شدن جنگل و افزایش کیفی جنگل منجر شده است؛ با این همه، در عرصه ۳۵۰۰ هکتاری یادشده، به دلیل عدم حضور پایه‌های مادری در درختان، مجالی برای رشد و استقرار آنها وجود ندارد و باید جنگل‌کاری به‌طور مصنوعی و حفاظت‌شده انجام شود، که در این راستا نیز در زمان اجرای طرح توسعه ریمله و پس از آن، حدود ۲۰۰ هکتار جنگل‌کاری و ۲۲۰ هکتار درخت‌کاری مشارکتی در حوزه صورت گرفته است.

تأثیر طرح بر بهبود وضعیت اشتغال و درآمد روستاییان

از آنجا که ریمله منطقه‌ای کوهستانی با میانگین شیب ۱۷/۴۹ درصد است (شاهکرمی، پیرحیاتی و موسوی‌نیا، ۱۳۸۰: ۲۶۶)، چندان دارای زمین زراعی مرغوب نیست. همچنین، وجود نظام‌های قدرت محلی در گذشته به توزیع ناعادلانه زمین‌های زراعی در این حوزه انجامیده است، به‌نحوی که بیش از ۷۰ درصد خانوارهای حوزه از زمین زراعی آبی برخوردار نیستند و حدود ۵۰ درصد از این زمین‌ها تنها به ۵/۸ درصد از خانوارها تعلق دارد؛ و بنابراین، اکثریت روستاییان دارای زمین دیم شیب‌دار کم‌بازده بوده‌اند. از آنجا که از اهداف اصلی این طرح کاهش فقر و گسترش توانایی‌ها و مهارت‌های تولیدی فقراست، فراهم‌سازی زمینه‌های لازم برای تبدیل اراضی کم‌بازده شیب‌دار به درختان مثمر از برنامه‌های اصلی دست‌اندرکاران بوده و در همین راستا، برای ترویج درخت‌کاری مناسب در منطقه و ارتقای مهارت و توانایی‌های روستاییان در این زمینه، تلاش‌هایی صورت گرفته است. با ترویج درخت‌کاری در منطقه، علاوه بر بهبود وضعیت درآمد و اشتغال روستاییان، اهداف منابع طبیعی طرح (عدم کشت و

تبدیل اراضی شیب‌دار) نیز به کمک مردم عملی می‌شد. به همین منظور، در راستای طرح توسعه ریمله، اقداماتی بدین شرح انجام شده است: آموزش و ترویج منابع طبیعی و درخت‌کاری به میزان ۲۰۰۰ نفر-روز؛ انتقال آب زراعی به زمین‌های شیب‌دار با مشارکت روستاییان؛ احداث سه استخر ذخیره آب با مشارکت روستاییان؛ ارائه تسهیلات لازم و رفع موانع (توزیع نهال به صورت نیم‌بها و اعطای تسهیلات کم‌بهره)؛ و ارائه مشاوره فنی به روستاییان.

همچنین، اجرا و نگهداری پروژه‌های مختلف آب‌خیزداری و منابع طبیعی با هدف مهار رواناب و جلوگیری از سیل در اشتغال و درآمد روستاییان مؤثر بوده است. اکنون با توجه به توضیحات بالا، به ارزیابی تأثیر طرح بر افزایش درآمد و بهبود وضعیت اشتغال روستاییان می‌پردازیم.

بهبود وضعیت اشتغال

در ۱۳۸۲، جمعیت ده‌ساله و بیشتر در حوزه ریمله ۹۷۳ نفر بود که از آن میان، ۴۵۷ نفر فعال اقتصادی (شاغل و بیکار جویای کار) و ۵۱۶ نفر غیرفعال (مثلاً دانش‌آموز، از کار افتاده و یا خانه‌دار) بودند. همچنین، ۸۳/۶ درصد از جمعیت فعال را افراد شاغل (۳۸۲ نفر) و ۱۶/۴ درصد را افراد بیکار (۷۵ نفر) تشکیل می‌دادند.

جدول ۶- میزان کارکرد شاغلان حوزه ریمله در مشاغل مختلف در ۱۳۸۲

نوع شغل	تعداد شاغل	سهم در میزان اشتغال	مجموع کارکرد در سال (به روز)	سهم در مجموع کارکرد حوزه	میانگین کارکرد در سال (به روز)
زراعت و باغبانی	۱۹۵	۴۲/۷	۲۳۲۰۵	۵۰/۳	۱۲۰
دامپروری	۱۷۵	۳۸/۳	۱۵۵۷۵	۳۳/۵	۸۹
کارگری	۳۸	۸/۳	۴۰۶۶	۸/۷	۱۰۷
سایر مشاغل غیرکارمندی	۴۹	۱۰/۷	۳۴۳۰	۷/۴	۷۰
جمع	۴۵۷	۱۰۰	۴۶۴۷۱	۱۰۰	۱۰۲

مأخذ: یافته‌های پژوهش

چنان‌که از اطلاعات جدول ۶ برمی‌آید:

- میانگین مجموع کارکرد هر خانوار ۲۱۱ روز در سال است که با توجه به وضعیت اشتغال جامعه روستایی و فصلی بودن آن، رقمی نسبتاً بالاست؛
 - میانگین کارکرد شاغلان در زیربخش زراعت و باغبانی بیش از سایر مشاغل است؛ و
 - در اشتغال و کارکرد روستاییان، زیربخش زراعت و باغبانی بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است.
- پس از اجرای طرح، اهمیت زیربخش زراعت و باغبانی برای روستاییان از سایر بخش‌ها و زیربخش‌ها بیشتر بوده که جدول ۷ نیز گویای همین مطلب است.

جدول ۷- اولویت نخست اشتغال و درآمد زیربخش‌ها از نظر روستاییان ریمله

به تفکیک قبل و بعد از اجرای طرح

بعد از اجرای طرح		قبل از اجرای طرح		منبع درآمد
درصد اشتغال	تعداد شاغلان	درصد اشتغال	تعداد شاغلان	
۴۶/۲	۹۲	۴۳/۱	۸۱	زراعت و باغبانی
۳۰/۶	۶۱	۴۲	۷۹	دامپروری
۲۳/۱	۴۶	۱۴/۹	۲۸	سایر فعالیت‌ها
۱۰۰	۱۹۹	۱۰۰	۱۸۸	جمع

مأخذ اطلاعات قبل از اجرای طرح: گراوند و حسن‌پور، ۱۳۷۲: ۴۷؛

مأخذ اطلاعات بعد از اجرای طرح: یافته‌های پژوهش.

با توجه به اطلاعات جدول ۷، در زمان قبل از اجرای طرح، ۴۳ درصد از خانوارها زراعت و باغبانی، ۴۲ درصد دامپروری و ۱۵ درصد سایر فعالیت‌ها را اولویت اول خود برای تأمین درآمد خانوار ذکر کرده‌اند، حال آنکه این ارقام در زمان بعد از اجرای طرح به ترتیب ۴۶، ۳۱ و ۲۳ درصد بوده است. بنابراین، بعد از اجرای طرح، از نقش دامپروری کاسته و به نقش زراعت و باغبانی و سایر فعالیت‌ها (از جمله کارهای خدماتی) افزوده شده است. همان‌طور که در پی خواهد آمد، در طول ده سال بعد از

شروع طرح، تعداد درختان مثمر منطقه حدود ۷/۷ برابر شده و از ۵۱۴۲ به ۳۹۸۰۹ اصله افزایش یافته است؛ و در نتیجه، سهم باغبانی در اشتغال و درآمد روستاییان نسبت به سایر مشاغل بیشتر شده است که البته با ثمردهی کامل درختان، باز هم افزایش می‌یابد. اما در زمینه افزایش سهم سایر فعالیت‌ها در اشتغال و درآمد روستاییان، می‌توان بدین موارد اشاره کرد:

الف) توسعه ماشینی شدن کشاورزی و ایجاد مشاغل خدمات کشاورزی، و ب) توسعه باغداری، چنان‌که ۱۷ درصد خانوارها بیش از ۲۰۰ اصله درخت دارند؛ و معمولاً عملیات داشت و برداشت این تعداد درخت خارج از توان نیروی کار خانوارهاست و آنها از نیروی کارگری منطقه استفاده می‌کنند که با اشتغال پایدار و رو به رشد همراه است اما عملیات نگهداری و بازسازی سازه‌های اجرا شده در حوزه، که انجام آن به صورت موردی بوده و یا (با گماردن سه نفر) نگهداری مرابع قرق شده، متکی بر بودجه دولتی است و از مصادیق اشتغال موقت و غیرپایدار به-شمار می‌رود.

جدول ۸- توزیع نسبی شاغلان در بخش‌های عمده فعالیت به تفکیک منطقه در ۱۳۸۲

حوزه	کشاورزی	صنعت	خدمات	جمع
مناطق روستایی استان لرستان	۵۴/۶	۲۱/۷	۲۳/۷	۱۰۰
منطقه ریمله	۷۹/۲	۰	۲۰/۸	۱۰۰

مأخذ اطلاعات مناطق روستایی استان لرستان: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۳: ۵۲؛

مأخذ اطلاعات منطقه ریمله: یافته‌های پژوهش.

بر اساس اطلاعات جدول ۸، سهم بخش کشاورزی در اشتغال ساکنان منطقه ریمله حدود ۱/۵ برابر مناطق روستایی استان لرستان بوده است.

جدول ۹- درصد اشتغال جمعیت فعال حوزه‌های مورد بررسی به تفکیک سال

تغییر در میزان اشتغال	۱۳۸۲	۱۳۷۰	حوزه
۵/۱	۸۵/۱	۸۱	مناطق روستایی استان لرستان
۱/۴	۸۱/۵	۸۰/۴	منطقه ریمله

مأخذ اطلاعات ۱۳۷۰: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، ۱۳۸۲.

مأخذ اطلاعات ۱۳۸۲ مناطق روستایی لرستان: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۳: ۳۵۲-۳۵۴.

با توجه به اطلاعات جدول ۹، در ۱۳۸۲، میزان اشتغال جمعیت فعال ده‌ساله و بیشتر در منطقه ریمله ۱/۴ درصد و در مناطق روستایی استان لرستان ۵/۱ درصد نسبت به ۱۳۷۰ افزایش داشته است. بنابراین، طرح توسعه ریمله، به‌رغم عدم تأثیر در افزایش کمی میزان اشتغال پایدار ساکنان منطقه، از نظر کیفی بر اشتغال روستاییان مؤثر بوده است. پس از اجرای طرح، سهم زراعت و باغبانی در اشتغال روستاییان منطقه ریمله، چه از نظر تعداد شاغلان و چه به‌لحاظ میانگین ساعات کارکرد آنها، افزایش یافته و در مجموع، سهم بخش کشاورزی در اشتغال روستاییان منطقه نسبت به سایر مناطق روستایی استان لرستان بسیار بیشتر است.

جدول ۱۰- توزیع فراوانی کارگری روستاییان در پروژه‌های مختلف

پس از اجرا		هنگام اجرا		پروژه‌ها
درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۹/۵	۲	۱۷/۶	۷۱	زیربنایی
۱۴/۳	۳	۱/۵	۶	آموزشی و فرهنگی
۴/۸	۱	۳۵/۱	۱۴۲	آبخیزداری
۷۱/۴	۱۵	۴۵/۸	۱۸۵	منابع طبیعی
۱۰۰	۲۱	۱۰۰	۴۰۴	جمع

مأخذ: یافته‌های پژوهش.

با توجه به اطلاعات جمع‌آوری شده، در زمان اجرای طرح، ۴۰۴ نفر در پروژه‌های مختلف مشغول به کار بوده‌اند و مجموع کارکرد آنها ۸۶۴۵ نفر روز و میانگین کارکرد هر خانوار ۳۹/۳ نفر روز بوده است. همچنین، بعد از اجرای طرح، ۲۱ نفر در زمینه نگهداری و بازسازی پروژه‌های مختلف اشتغال داشته‌اند. بدیهی است که کارگری و درآمد آن در هنگام اجرای طرح توسعه ریمله تنها به زمان اجرای طرح محدود بوده است؛ و از این رو، این اشتغال و درآمد به صورت مقطعی و غیرپایدار بوده و با پایان عملیات اجرایی طرح نیز خاتمه یافته است. با این همه، بر اساس اطلاعات به دست آمده، در بسیاری از موارد، درآمد این کار به اشتغال و درآمد پایدار نیز منجر شده است؛ بدین معنی که بخشی از درآمد خانوارها از کار در این طرح صرف سرمایه‌گذاری شده (مثلاً درخت‌کاری در اراضی شیب‌دار کم‌بازده و خریداری زمین زراعی، دام یا ماشین‌آلات کشاورزی) و زمینه اشتغال پایدار آنها را فراهم آورده است.

بهبود وضعیت درآمد

مطابق اطلاعات جدول ۱۱، در ۱۳۸۲ نسبت به ۱۳۷۲، میزان زمین زراعی دیم در حوزه ریمله حدود ۱۰ درصد کاهش و میزان زمین آبی (زراعی و باغی) و تعداد درختان به ترتیب ۵۵ و ۶۷۴ درصد افزایش یافته است. درصد افزایش زمین آبی و تعداد درختان این حوزه طی همین مدت به ترتیب ده و بیست و پنج برابر مناطق روستایی استان لرستان بوده است.

جدول ۱۱- وضعیت منابع درآمد زراعی و باغی خانوارها در حوزه‌های مورد بررسی به تفکیک سال

منابع درآمد	استان لرستان		منطقه ریمله	
	۱۳۷۲	۱۳۸۲	درصد تغییر	درصد تغییر
زمین دیم (هکتار)	۵۳۲/۷۳۰	۵۶۹/۸۱۱	+۶/۹۶	۱۳۷۲
زمین آبی (هکتار)	۱۸۸/۶۱۰	۱۹۹/۱۱۳	۵/۵۷	۱۳۸۲
درختان مثمر (اصله)	۱۶/۵۰۷	۲۰/۹۴۷	۲۶/۹	۳۹۸۰۹

مأخذ اطلاعات ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲ استان لرستان: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، ۱۳۸۲. مأخذ اطلاعات ۱۳۸۲ ریمله: یافته‌های پژوهش.

بر اساس اطلاعات جدول ۱۲، با آنکه تعداد دام سبک و گاو و گوساله در ۱۳۸۲ نسبت به ۱۳۷۲، چه در منطقه ریمله و چه در شهرستان خرم‌آباد افزایش داشته اما در شهرستان خرم‌آباد، میزان افزایش تعداد دام سبک دو برابر و دام سنگین ۱/۲۲ برابر منطقه ریمله بوده است. با وجود انجام عملیات بیولوژیکی و مکانیکی مؤثر در بهبود وضعیت مراتع منطقه (از جمله خشکه‌چینی، بذریاشی، و یونجه‌کاری دیم) و نیز تبدیل اراضی زراعی دیم شیب‌دار و کم‌بازده به باغات و کشت علوفه (یونجه) در آنها، باز هم ملاحظه می‌شود که طی دوره مورد بررسی، افزایش تعداد دام حوزه ریمله نسبت به حوزه شاهد کمتر بوده است که در این زمینه، می‌توان عوامل زیر را مؤثر دانست:

- ارتقای سطح آگاهی‌های روستاییان؛ در پی برگزاری بیش از دو هزار نفر روز دوره آموزش منابع طبیعی، برگزاری جلسات توجیهی و تشریح ارزش و اهمیت منابع طبیعی برای عموم روستاییان، و نیز حضور کارشناسان ترویج و آموزش در منطقه، سطح آگاهی‌های روستاییان و نحوه استفاده، بهره‌برداری و حفاظت از منابع طبیعی ارتقا یافته است، به طوری که براساس مشاهدات پرسشگر و اطلاعات جمع‌آوری شده، روستاییان در تجدید و حفاظت و بهره‌برداری از مراتع خود کنترل شده‌اند؛ و
- توسعه سایر مشاغل؛ با اجرای طرح توسعه ریمله و توانمندسازی روستاییان در استفاده از منابع آب و خاک منطقه و توسعه باغات، زمینه‌های اشتغال و درآمد در این‌گونه مشاغل ایجاد شده است؛ و همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، از سهم دامپروری در اشتغال روستاییان کاسته شده و بر سهم زراعت و باغداری و سایر فعالیت‌های خدمات کشاورزی افزوده شده است، که البته همین عامل در کاهش بودن روند افزایش تعداد دام در این حوزه مؤثر بوده است.

جدول ۱۲- وضعیت منابع درآمد دامپروری خانوارهای حوزه‌های مورد بررسی به تفکیک سال

نوع دام	شهرستان خرم‌آباد			منطقه ریمله	
	۱۳۷۲	۱۳۸۲	درصد تغییر	۱۳۷۲	۱۳۸۲
دام سبک (رأس)	۴۵۵۱۹۷	۵۹۷۵۱۶	۳۱/۳	۳۷۵۶	۴۲۲۴
انواع گاو و گوساله (رأس)	۴۱۱۲۴	۴۵۷۰۷	۱۱/۱	۲۵۲	۲۷۵

مأخذ اطلاعات ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲ استان لرستان: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، ۱۳۸۲
مأخذ اطلاعات ۱۳۸۲ ریمله: یافته‌های پژوهش.

با توجه به اطلاعات مندرج در جدول ۱۳، از ۱۳۷۲ تا ۱۳۸۲، درآمد کشاورزی خانوارهای روستایی شهرستان خرم‌آباد به میزان ۱۱۷۴/۴ درصد و خانوارهای منطقه ریمله به میزان ۱۴۱۳/۹ درصد افزایش یافته است. در همین مدت، درآمد غیرکشاورزی خانوارهای روستایی شهرستان خرم‌آباد ۱۳۷۰/۸ درصد و خانوارهای منطقه ریمله ۱۴۴۰/۶ درصد افزایش داشته است. ملاحظه می‌شود که در هر دو مورد (چه کشاورزی و چه غیرکشاورزی)، افزایش درآمد خانوارهای منطقه ریمله بیش از نقاط روستایی شهرستان خرم‌آباد بوده اما نسبت افزایش درآمد کشاورزی چهار برابر درآمد غیرکشاورزی بوده است.

جدول ۱۳- متوسط درآمد خانوارهای حوزه‌های مورد بررسی به تفکیک نوع درآمد و سال

(واحد: ریال)

نمونه مورد بررسی	نقاط روستایی شهرستان خرم‌آباد		منطقه ریمله		نسبت افزایش در منطقه ریمله به افزایش در نقاط روستایی شهرستان خرم‌آباد
	۱۳۷۲	۱۳۸۲	۱۳۷۲	۱۳۸۲	
کشاورزی	۸۳۴۹۶۸	۱۰۶۴۰۹۴۸	۹۳۷۹۹۰	۱۴۲۰۰۰۵۰	۱/۲
غیرکشاورزی	۸۷۱۱۱۲	۱۲۸۱۲۳۰۸	۱۰۴۰۰۰۰	۱۶۰۲۱۸۱۴	۱/۰۵
جمع	۱۷۰۶۰۸۰	۲۳۴۵۳۲۵۶	۱۹۸۷۹۹۰	۳۰۲۲۱۸۶۴	۱/۱۱

مأخذ اطلاعات مناطق روستایی لرستان: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان لرستان، ۱۳۸۳: ۶۱۹.
مأخذ اطلاعات ۱۳۷۲ منطقه ریمله: گراوند و حسن‌پور، ۱۳۷۲: ۴۷.
مأخذ اطلاعات ۱۳۸۲ منطقه ریمله: یافته‌های پژوهش.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

روستا یا منطقه روستایی به‌مثابه نظامی متشکل از اجزا و عناصر مختلف است که از آن جمله‌اند: نهادهای اجتماعی و اقتصادی، الگوهای توزیع منابع، شیوه‌های تولید، و قوانین رفتاری با هنجارهای ویژه. میان این اجزا و عناصر نیز روابط متقابل و هدفمند وجود دارد؛ و در صورت برقراری تعادل میان آنها، نظام می‌تواند نقش و وظیفه خود را به‌درستی انجام دهد. بنابراین، توسعه روستایی به‌معنای واقعی آن مستلزم نگرشی یکپارچه و نظام‌مند به روستا و منطقه روستایی با توجه به همه ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی روستاست. بدین ترتیب، بر اساس اطلاعات موجود و بررسی‌های به‌عمل آمده، می‌توان فعالیت‌ها و اقدامات انجام‌شده در حوزه ریمله را به دو دسته کلی تقسیم کرد:

الف- فعالیت‌هایی با هدف توسعه پایدار؛ در این دسته از فعالیت‌ها، منطقه روستایی یک نظام تلقی می‌شود که توسعه پایدار آن در گرو توسعه همه ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی منطقه است. این فعالیت‌ها شامل طیفی وسیع و متنوع‌اند، مانند فعالیت‌های عمرانی و زیربنایی، آموزشی و ترویجی، و الگویی، که هر کدام و یا مجموعه‌ای از آنها به یکی از ابعاد توسعه منطقه مربوط می‌شود. معمولاً این فعالیت‌ها با مشارکت مردم انجام شده و با نتایجی همراه بوده است که برخی از آنها عبارت‌اند از: بهبود وضعیت سواد، درآمد و کیفیت اشتغال روستاییان، کاهش استفاده از سوخت‌های جنگلی، و نیز کاهش مهاجرت روستاییان. سایر نتایج این فعالیت‌ها را می‌توان بدین شرح خلاصه کرد:

- ۱- ارتقای سطح آگاهی‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مردم،
- ۲- ترویج باغداری و گونه‌های سازگار در منطقه،
- ۳- ارائه الگوی استحصال و جمع‌آوری آب‌های سطحی و بهره‌برداری بهینه از آنها،
- ۴- رشد آگاهی‌های روستاییان نسبت به ارزش و اهمیت منابع طبیعی و منابع آب و خاک منطقه، و

۵- ارتقای فرهنگ مشارکت محلی در فرآیند توسعه منطقه، به نحوی که ایجاد بسیاری از طرح‌های توسعه منطقه با هم‌فکری روستاییان و نیز آغاز، اجرا و نگهداری طرح‌ها به دست خود آنها صورت می‌گیرد. فعالیت‌هایی از این دست، مانند درخت‌کاری و احداث استخرهای ذخیره آب، در حال توسعه و گسترش است.

ب- فعالیت‌هایی با هدف ارائه کارگاه آموزشی و نمایش فعالیت‌های جهاد سازندگی؛ احداث سد خاکی به ظرفیت ۴۵۰۰۰ متر مکعب و ایجاد بخشی از سازه‌های آب‌خیزداری با همین هدف انجام شده است. هر چند، این پروژه‌ها بخش عمده اعتبارات طرح را به خود اختصاص داده اما به دلایلی، از جمله عدم احساس نیاز روستاییان و عدم تناسب پروژه‌ها با منطقه، در بهبود وضعیت اقتصادی - اجتماعی تأثیری قابل توجه نداشته‌اند.

در پایان، با توجه به همه مطالب و توضیحات پیش گفته، پیشنهادهایی بدین شرح ارائه می‌شود:

- ۱- در برنامه‌ریزی توسعه روستایی، به روستا و مناطق روستایی به منزله یک نظام نگریسته شود و تمام اجزا و عناصر تشکیل‌دهنده آن (در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، و سیاسی) مورد توجه قرار گیرد تا توسعه روستایی پایدار به مفهوم واقعی آن تحقق یابد؛
- ۲- در طرح‌های توسعه روستایی، پیش از هر گونه عملیات اجرایی، جوانب مختلف روستا و یا منطقه روستایی محل اجرای طرح و نیز استعدادهای بالقوه و محدودیت‌های آن بررسی شود تا بتوان جهت‌گیری‌های توسعه را مشخص کرد. حتی در انجام فعالیت‌های موردی مانند آموزش‌های ترویجی در روستاها، بهره‌گیری از آمار و اطلاعات موجود در اثربخشی فعالیت‌ها سودمند خواهد بود؛
- ۳- نگرش توانمندسازی روستاییان جایگزین نگرش انجام عملیات مختلف از سوی دولت و دست‌اندرکاران دولت شود. دست‌اندرکاران طرح، پس از شناخت

استعدادهای بالقوه روستاها در یک فرآیند مشارکتی با روستاییان، از طریق آموزش‌های ترویجی مختلف و فعالیت‌های مشارکتی الگویی، روستاییان را در بهره‌برداری از ظرفیت‌های بالقوه منطقه خود فعال و توانا سازند؛

۴- اگر به‌راستی می‌خواهیم به توسعه مناطق روستایی بپردازیم، از تعریف دیگر اهداف فرعی مانند ارائه کارگاه آموزشی، نمایش فعالیت‌ها و انجام سایر کارهای تبلیغاتی خودداری کنیم، چرا که این‌گونه اهداف و فعالیت‌ها بر دستاوردهای طرح توسعه تأثیر گذاشته، ارزیابی‌ها را با مشکل مواجه می‌سازد؛

۵- در طرح‌های توسعه روستایی، مشارکت روستاییان اهمیتی ویژه و منحصر به فرد دارد و اثربخشی، پیشرفت و پایداری طرح‌ها را تضمین می‌کند؛ از این‌رو، سعی شود با برگزاری جلسات آگاهی‌بخشی و آموزش‌های مختلف، آمادگی روستاییان برای مشارکت افزایش یابد و در همه مراحل اجرای طرح، به‌ویژه در شناخت مسائل و مشکلات، شناسایی استعدادهای منطقه، تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی پروژه‌ها، روستاییان مشارکت فعال داشته باشند.

یادداشت‌ها

- ۱- منطقه ریمله در ۳۵ کیلومتری شمال خرم‌آباد واقع شده و جزو دهستان رباط، در بخش مرکزی شهرستان خرم‌آباد است.
- ۲- شاخص‌های انتخاب منطقه محل اجرای طرح عبارت‌اند از: نزدیکی به مرکز استان و داشتن جاده دسترسی مناسب؛ وجود خروجی مشخص؛ مساحت حوزه در حد متوسط مساحت حوزه‌های آبخیز استان؛ تطبیق شرایط آب و هوایی و توپوگرافی خاک با وضعیت کلی استان؛ وجود مطالعه منطقه مورد نظر در مطالعات پیشین؛ وجود اقشار مختلف عشایر و یکجانشین، شامل کشاورزان، دامداران، و صاحبان مشاغل خدماتی، در حوزه مورد نظر؛ وجود آمار آب‌های سطحی و زیرزمینی؛ وجود ایستگاه‌های هواشناسی در منطقه یا نزدیکی آن؛ میزان بارندگی در حد متوسط بارندگی استان؛ تعداد روستاهای موجود در منطقه؛ امکان اجرای کارهای تحقیقاتی، آبخیزداری، و منابع طبیعی؛ و تمایل مردم به مشارکت در امور اجرایی و نگهداری پروژه‌ها.
- ۳- توان اکوسیستم در نگهداری موجودات زنده .
- ۴- در تقسیمات متعارف، پوشش گیاهی به چهار طبقه تقسیم می‌شود: فقیر (poor)، قابل قبول (fair)، خوب (good)، و خیلی خوب (very good).

منابع

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۶)، *جامعه‌شناسی توسعه (اصول و نظریه‌ها)*. تهران: علم.
- اداره کل منابع طبیعی استان لرستان، اداره مطالعات و هماهنگی (۱۳۷۱)، *گزارش مختصری از عملیات اجرایی طرح مطالعاتی، تفصیلی و اجرایی مدیریت منابع طبیعی تجدیدشونده زیرحوزه ریمله خرم‌آباد*. خرم‌آباد: اداره کل منابع طبیعی استان لرستان.
- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۱)، *جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی ایران*. تهران: اطلاعات.
- تودارو، مایکل (۱۳۷۰)، *توسعه اقتصادی در جهان سوم (جلد اول)*. ترجمه غلامعلی فرجادی. تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- حسینی‌نیا، غلامحسین (۱۳۷۵)، *بررسی جایگاه ترویج و آموزش‌های ترویجی در افزایش مشارکت مردمی در حوزه آبخیز ریمله*. تهران: وزارت جهاد سازندگی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی، دفتر مطالعات و بررسی‌ها، گروه مطالعات و ارزشیابی آموزشی - ترویجی.
- دبیرخانه هشتمین همایش سیستم‌های سطوح آبخیز باران استان لرستان (۱۳۷۶)، *کارگاه آموزشی ریمله (الگوی توسعه پایدار)*. سازمان جهاد سازندگی استان لرستان، معاونت آموزش و تحقیقات، مرکز تحقیقات منابع طبیعی استان لرستان.
- دفتر طرح آبخیزداری حوزه کرخه (۱۳۷۵)، *سند پروژه: طراحی، مدیریت و شناخت مشترک حوزه آبخیز ریمله (جمهوری اسلامی ایران - ۱۹۹۶ میلادی)*. وزارت جهاد سازندگی، دفتر طرح آبخیزداری حوزه کرخه.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۶۴)، *جامعه روستایی و نیازهای آن: پژوهش در ۳۲ روستای برگزیده استان یزد*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان لرستان (۱۳۸۳)، *سالنامه آماری استان لرستان*. خرم‌آباد: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان لرستان.
- شاهکرمی، عزیزاله؛ پیر حیات، حسین و موسوی‌نیا، سیدضیاء (۱۳۸۰)، «کارگاه آموزشی بررسی تأثیر سازه‌های مکانیکی در تثبیت فرسایش کناره‌ای (مطالعه موردی حوضه ریمله استان لرستان)» *مجموعه مقالات نخستین همایش ملی سازه‌های کنترل فرسایش و بازیافت اراضی در رودخانه‌ها و مسیل‌ها*. خرم‌آباد: مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان لرستان و مرکز تحقیقات حفاظت خاک و آبخیزداری.
- عربی، هادی و لشگری، علیرضا (۱۳۸۳)، *توسعه در آینه تحولات*. تهران: سمت.

- کرمی، عزت‌اله و فنایی، ابوطالب (۱۳۷۳)، *بررسی نظریه‌پردازی‌ها در ترویج (دو جلد)*. تهران: وزارت جهاد سازندگی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی.
- کهن، گوئل (۱۳۷۶)، *شاخص‌شناسی در توسعه پایدار: توسعه اقتصادی و حساب‌های ملی در بستر سبز*. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- گراوند، پرویز و حسن‌پور، ذبیح‌اله (۱۳۷۲)، *پژوهشی در مسائل و ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی حوزه آبخیز شمال خرم‌آباد*. سازمان جهاد سازندگی استان لرستان، مدیریت آبخیزداری و امور زیربنایی.
- مدرسی، منصور (۱۳۸۵)، *فرهنگ توصیفی واژگان برنامه‌ریزی و توسعه*. تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۳)، *آمارگیری از ویژگی‌های اشتغال و بیکاری خانوار، آبان ۱۳۸۲*. تهران: مرکز آمار ایران، دفتر انتشارات و اطلاع‌رسانی.
- مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی (۱۳۸۲)، *نرم‌افزار رایانه‌ای فرهنگ آبادی‌های کشور*.